

a) a tisztaság és bigiédia fenntartása, az ezzel kapcsolatos nevelő munka eredményes a szaktermi rendszerben dolgozó iskolákban is. A bigiédia, a tisztaság tehát nem az osztály, vagy szaktermi rendszer, hanem az iskolai nevelő munka eredményes végzésének függvénye.

b) A szaktermi oktatással kapcsolatos aggályok és ellenvetések felvetése nem alaptalan. A fegyelem, a tisztaságban ha nincs is lényeges eltérés szaktermes és osztálytermes iskolák között, de az áttérés nem megfelelő előkészítése, vagy a szaktermes oktatás további javításának elhanyagolása okozhat problémákat, nehézségeket, csökkentheti az előnyöket és a pozitív hatást.

IRODALOM

1. *Bibari Mór*: Látogatás egy szaktermes iskolában. Köznevelés, 25. évf. 1969. 14. sz.
2. *Dr. Borbély András*: A jutalmazás és büntetés alapvető kérdései. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.
3. *V. J. Gmurman*: Fegyelem az iskolában. Tankönyvkiadó, Bp. 1963.
4. *Velickov Ivan-Nedjalkova Maria*: Szaktanterem az iskolában. Pedagógia Időszerű kérdései külföldön. Tk, Bp. 1974.

DR. HOFFMANN OTTÓ
Pécs, Tanárképző Főiskola

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben

MEGJEGYZÉSEK

(Befejező rész)

Az egyjelentésű és a több jelentésű szavak c. lecke csoportjához:

Az alábbiakban rövid magyarázatot fűzünk az egyes leckékhez, gyakorlatokhoz, és megadjuk a lehetséges megoldást is.

5. lecke

Az A) fejezet 1–2. feladatának célja a fogalomalkotás. A képek és az irányító kérdések segítségével ez nem okozhat nehézséget a tanulóknak. Arra kell rájönniük, ill. arra kell őket rávezetnünk, amit a bekeretezett részt tartalmaz. Tehát: A szavak egy- vagy többjelentésűek; mi az egyjelentésű és mi a többjelentésű szó; a többjelentésű szónál a jelentések összefüggnek egymással; szimbólumaik.

A *fa* hangalak jelentésköréből pl. ilyen összefüggéseket kell a tanulóknak feltárni: Az eredeti jelentés az *élő fa*; a kidöntött, esetleg feldarabolt *fa* a *tűzifa*; az *éppitőkocka* fából készült; hasonlóképp a *tekebáb* is („Öt fát dobtam” – szokták mondani); az *„elégtelen”* vagyis az *egyes* számjegy a fatörzs alakjára emlékeztet, ezért kapta a *fa* nevet a diáknyelvben! (L. még 6 lecke 17!)

3. A megértést ellenőrző feladat. A tanulók rajzaival a jelentést idézzük fel. A *bőmérő* egyjelentésű szó: hőmérsékletet mérő eszköz. – A *toll* több jelentésű: 1. A madár testét fedő szaruképződmény. 2. Íróeszköz. Régen hegyesre faragott lúdtollal írtak; innen öröklődött az elnevezés. 3. „Haj” – az ifjúság nyelvében. Bizonyára azért, mert úgy fedi az ember fejét, mint a madárét tolla. – A *körte* is több jelentésű szó:

1. Gyümölcs és gyümölcsfa. 2. Villanykörte, mert alakja hasonlít a gyümölcsre. Ma inkább *égőnek* vagy *izzónak* nevezzük. 3. Az egyenlőtlen karú mérleg nehezeke – ugyancsak a hasonlóság miatt.

B) *fejezet*. 4. A tanulót egy fontos mozgástörvény felfedezése vezetjük rá: *hogyan lesz egy szónak több jelentése*, és ez hogyan történik *névátvitel* útján. (A középiskolában majd megtanulja, így jön létre a *metafora*.)

A rajzok világosan beszélnek, a megértés csak pillanatokot vehet igénybe: Mindkét rajz *zebrát* ábrázol; a gyalogátkelőhely a „hasonlóság, a csíkozás alapján” kapta nevét. A nyíl arra utal, hogy a *zebra* nevet „átvittük” a gyalogátkelőhely megnevezésére. A *zebra* szó így még egy jelentést kapott; több jelentésű szó lett belőle.

Ha ezt a törvényszerűséget megérti a tanuló, a továbbiakban már örömmel kutatja a jelentések közti összefüggést, főleg a hasonlóságot; logikai szempontból pedig nem fogja összetéveszteni a több jelentésű szót a homonimákkal.

5. Értelmem szerint. Pl. *nap*: 1. égitest; 2. 24 óra, mert ennyi idő alatt fordul meg a Föld tengelye körül; – *nyelv*: 1. testrész: az izlelés, az étkezés, a beszéd szerve; 2. a gondolatok kifejezésére szolgáló szavak és nyelvtani szabályok összessége, – mert a nyelv a beszéd szerve is; 3. eszköz, műszer alkatrésze, pl. a harang, a síp, a mérleg, a cipő nyelve; – *gyűrű*: 1. karika alakú ékszer, ujjunkon viseljük; 2. tornaszer (gyűrűhinta), mert hasonlít az ékszer alakjára stb.

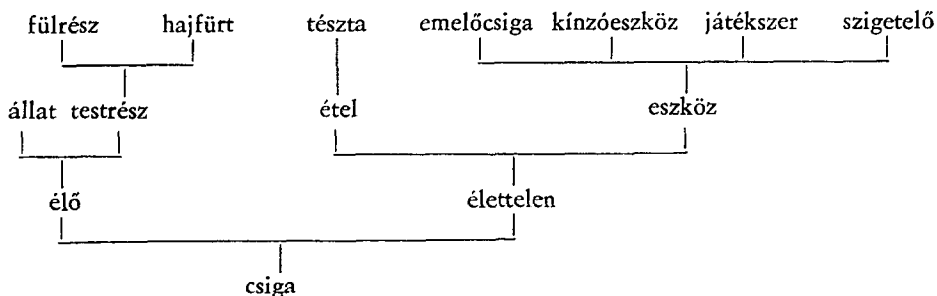
6. A képek egy másfajta nyelvi jelenségben mutatják be, hogyan kap egy szó több jelentést. Azt kell róluk leolvasni, hogy az *iskola* szó nemcsak az intézményt jelenti, hanem bizonyos beszédhelyzetben és mondatkörnyezetben: növendékeit, tanárait is. Az összetartozás itt egészen nyilvánvaló. – c) Hasonló példák: Felvonult az egész város; az üzem ma ünnepelet; a kórház ma nem fogad látogatókat. (Térbeli érintkezésen alapuló *metonímia*.)

C) *fejezet*. Célja szavak jelentéskörének megismerése, a jelentések csoportosítása, a *Magyar értelmező kéziszótár* használatának gyakorlása.

7. *tábla*: falitábla, útjelző tábla, sakktábla, búzatábla; – *mackó*: fiatal medve; játékszer, melegítő (mackóruha); – *kocsi*: szekér, gyermekkocsi, vasúti kocsi, autó (gépkocsi).

8. *csiga*, állat, teher emelésére szolgáló tárcsa, hallószerv a fülben, kinzóeszköz, játékszer (búgócsiga), porcelán szigetelő, tésztaféle, csigákba göndörített hajfűrt (szakáll); – *ér*: vért szállító csővezeték, levél csőszerű része, folyóvíz, ásványréteg; – *bid*: építmény, parancsnoki híd a hajón, foghíd, tornász (birkózó) testhelyzete; – *mandula*: gyümölcs és fa, szerv a torokban. – A szavak többi (mellék-) jelentése hasonlóságon alapuló *névátvitel* útján keletkezett.

9–10. A fogalmi gondolkodás fejlesztése érdekében a jelentéseket csoportosítjuk (azaz: jelentés-struktúrákat állítunk össze). Játékos motivációval *fához* hasonlóan ábrázoljuk: az alapjelentés a fa törzse, a mellékjelentések ebből ágaznak ki. (Az effajta osztályzást a barkochba-játékból is ismeri a tanuló.) A „*csigafa*” ilyen:

D) *fejezet*. Feladata, hogy bemutassa, ugyanaz a több jelentésű szó több tantárgy, szakma, tudomány szókincséhez is tartozhat – természetesen a szak jellegének megfelelő más-más jelentéssel. Először csupán szavakat vizsgálunk, később szövegeket is.

12. Értelmem szerint. Pl.: a *lencse* az élővilág és a fizika szakszava (növény és magja, a szem része, barna anyajegy; – optikai eszközök tartozéka); – ugyanígy: *föld*: földrajz (égitest, szárazföld), élővilág (talaj), történelem (ország, tartomány); – *gerenda*: építészet (szálfá, épületelem), testnevelés (tornaszer); – *levél*: élővilág (növény szerve), posta (borítékba zárt írásos közlés), irodalom (verses levél); – *osztály*: történelem (társadalmi csoport), iskola (tanulók évfolyama és tanterme), intézmény része (tanácsi, kórházi osztály), utazás (első, második osztály); – *lemez*: ipar (vékony lap); élővilág (a gomba szerve), zene (hanglemez); – *kagyló*: élővilág (puhatestű állat és héja), posta (telefonkagyló), háztartás (mosdókagyló) stb.

13. A két szöveg alapvető eltérése főként a közlés céljától, a közlési helyzettől és a szerzőtől függ. A *szakíró* elsősorban ismeretnyújtásra törekszik; tankönyvszöveget ír, ezért csupán a legfontosabbat közli az őz külsejéről, életmódjáról. Nyelvhaználata a köznyelvre épül, s megfelelő szakszavakat használ. Figyelembe veszi a tanuló szellemi fejlettségét is.

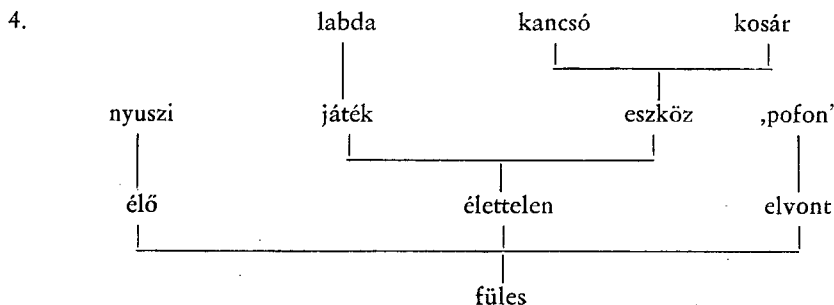
A másik szöveg írója elsősorban érzelmeket, sajnálatot akar ébreszteni az olvasóban, ezért részletezi – egyszerű *szépirodalmi eszközökkel*, szinte a népi elbeszélő stílusában – az őzbak halálát s az árván maradt család szomorú tanácstalanságát. Szakszavakat neki is kell alkalmaznia – a témának megfelelően. Ezek a következők: *bak*: hím, őzbak; *szűz* (hó): tiszta, érintetlen; *fickó*: nagyobb sörét, puskagolyó; *suta*: nőstény őz; *gida* (tájnyelven: *gidó*): fiatal őz (kecske, zerge). – Természetesen megbeszélhetjük azt is, hogy a felsorolt szavak mit jelentenek más szöveggörnyezetben.

Házi feladat. Célja az ismeretek újabb rögzítése, a gyakorlás és az ismétlés.

1. A kérdések a szóbeli rögzítést irányítják. Szóban kell rájuk felelni. Példákat csak a kipontozott vonalakra kell írni.

2. Több jelentésűek: *gyűrű*, *nyelv*, *nap*, *tacskó*.

3. *Kar*: élővilág, ipar; *törzs*: élővilág, építészet, történelem; *medence*: építészet, földrajz, élővilág; *bullám*: földrajz, fizika, fodrászat.

5. *tökfej* káposztafej, hagymafej, gyújtófej; – *macskaszem*, tyúkszem, láncszem, harisnyaszem, tengersizem, ökörszem.

6. kis | dob | os | ok | kal | ír | o | gat | t | unk

6. *lecke*

Az A–B) *fejezetben* azt mutatjuk be, hogy a több jelentésű szavak egyes csoportjaiból milyen szemléletes, sokszor érzelmekkel telített *szóképeket* alkotott a nyelv-közösség, akár a minden napi beszédre, akár a népköltészetre, akár a szépirodalomra

gondolunk. A tanulót is arra akarjuk rádöbenteni, hogy mindennapi beszédében milyen remek szóképeket használ anélkül, hogy ez tudatos volna benne. A C) fejezet erre alapozva a „valóságos” és az „elvont” jelentés fogalmát alakítja ki. Ebben a lecke-ben már hosszabb terjedelmű több jelentésű alakulatok is szerepelnek: *összetett szók, szókapcsolatok.*

1. A nyelvnek már említett – s a gyerekek számára hallatlanul izgalmas – mozgástörvénye itt nagyon világosan kitapintható. A rajzsémákról azt kell leolvasniuk, hogy az ember testrészeiről – hasonlóság alapján – kapta nevét a *korsó* (kancsó) *szája, nyaka, válla, füle, basa, talpa* és *feneke*; valamely állat testrészéről pedig a *hegy gerince*. A *hegy lába, oldala, gyomra* elnevezés ember vagy állat testrészének hasonlóságából egyaránt eredhetett. (Azt persze látniuk kell, hogy nem beszélhetünk igazi fejről, fülről stb., csupán hasonlóságról.)

2. Az 1. feladatból önként következnek. Néhány példa: *Feje* van a gyufának, a szögnek, a hagymának, a karalábénak, a káposztának, a máknak, a répának, a töknek (mivel alakjuk gömbölyűsége a fejre emlékeztet); az ágynak, a botnak, a gabonának, a hengernek, a kalapácsnak, a kéznek, a lábnak (távolabbi hasonlóság: valaminek a legfontosabb része, alakjában a többitől eltérő része); *baja* van a kukoricának; *szeme* a babnak, a gabonának, kukoricának, ribizlínak, szőlőnek, harisnyának, homoknak, láncnak, pávatollnak; *füle* a kosárnak, könyvlapnak, szatyornak, táskának; *orra* a cipőnek, csónaknak, hajónak, repülőgépek; *szája* a barlangnak, kulacsnak; *foga* a bélyegnek, fésűnek, fűrésznek, gereblyének, fogaskeréknek (télen a szélnek); *nyelve* a cipőnek, földnek (földnyelv), harangnak, lángnak, mérlegnek; *torka az* ágyúnak, barlangnak, kohónak; *nyaka* az ingnek, üvegnek; *válla* az ingnek, ruhának; *törzse* a fának, hajónak, oszlopnak; *gerince* a hajónak, tetőnek, könyvnek; *oldala* a hajónak, szekrénynek, könyvnek, szövetnek, utcának; *dereka* a fának, hajónak, nadrágnak, ruhának, szoknyának; *báta* az ingnek, szoknyának, ruhának, széknek, kéznek, könyvnek; *szíve* a harangnak, salátának (népiesen!), az országnak (belseje, fővárosa), a városnak (központja); *bordája* a csőnek, hajónak, szövőszéknek; *basa* a hordónak; *gyomra* a földnek, hajónak; *feneke* a csónaknak, hajónak, hordónak, pohárnak, pincének, tengernek; *karja* a gépnek, széknek, mérlegnek; *ujja* a kesztyűnek, ingnek, kabátnak, ruhának; *csuklója* a gépnek, vasszerkezetnek; *könyöke* a csőnek, ruha-ujjnak; *lába* az ágynak, asztalnak, széknek, hidnak, töltésnek; *talpa* a cipőnek, harisnyának, pohárnak, szánnak; *sarka* az ajtónak, cipőnek, harisnyának, háznak, szobának, ládának, könyvnek, papírlapnak stb.

Az órán csupán egy-két példát érdemes összhordanunk, különben a gyerekek belefáradnak; ha viszont élénk a képzeletük, rövid idő alatt is sok példát idéznek fel emlékezetükből. Ugyanígy a hasonlóságot is csak egy-két esetben tudatosítjuk.

b) Néhány példa az ismertebb nyelvekből:

Orosz: Ножка стула, стола, кровати; подножье горы.

Angol: The leg of the chair, of the table, of the bed; at the foot of the mountain; at the foot of the page (a lap alján).

Német: Fußbe hat der Stuhl, der Tisch, das Bett; am Fußbe des Berges.

Szerbhorvát: Noga (od) stolice, stola, krevete; podnožje planine; glavica kupusa, luka, salate . . .

3. Megfejtésükhöz a szavak *mellékjelentésére* kell gondolni. Tehát: Hármat: két saját szemét és egy gabonaszemet. – A lánc. – A ládafia (fiókja). – Fűrész, fésű, gereblye. – Ha vásárolják, ha elkel. – Egy sem, mert nem tud menni. – *Szóképek:* gabonaszem, láncszem, ládafia, fűrészfog . . .

4. A tanulók nyelvi szintjén arra mutatunk rá, hogyan „rejtőzik el” a hasonlat; hogyan törekszik az ember rövidebb kifejezésre, miközben a hasonlattal egyenértékű szóképet alkot:

Olyan vékony a termete, mint a nádszál > nádszálvékony termetű > nádszál-termetű...

5. A tanulók fantáziáját rendkívül megmozgatják a felsorolt szóképek. Megfejtésük: szeme sötétkék; ragyogó, tüzes fekete; barna, félnk, ijedős, szelíd; mandulavágású, kissé ferde; merev, kidülledt tekintetű; szintelen, zöldessárga; éles szemű; – sovány, gyenge csontú; gyenge, kényes gyomrú; ügyetlen lábú pl. a játékban, a táncban; zenei hallása fejletlen; nagyon karcsú; nagyon karcsú, törékeny; elálló fülű (az ifjúság nyelvén!)

b) Rajzokat később közlünk.

6. A példákból kiindulva az iskolai (az ifjúsági nyelven szokásos) névadás néhány indítékát vitathatjuk meg. A csapat tagjai itt külső vagy belső tulajdonság alapján kapták szemléletes nevüket. Tehát: szeplős, szeplős, sovány, kopasz, kopasz, panaszkodó, „butus”, alacsony, ingerlékeny, kövér, alacsony. – Mutassunk rá, hogy ezek mindenképpen csúfnevek, és bármennyire is szokás egymást szellemesnek tűnő nevekre „elkeresztelni”, ez többnyire fáj annak, akire ráaggatjuk.

Összetett szavak (nyelvtani ismétlésként!): Lepkecsont, Pulykatojás, Golyófejű, Buborékfejű, Panaszvödör, Tökfej, Tökmag.

7. Újabb remek szóképek. A gyerekek rögtön kiderítik, hogy a sütemények birodalmában járunk; alakjuk vagy színük hasonlósága alapján kaphatták érdekes nevüket. Így könnyebb őket elképzelni, felismerni.

8. A színevek is rendkívül gazdagok, kifejezőek. Itt összetett szókat (szócsalódokat) gyűjtünk; elsősorban olyanokat, melyekben „rejtett hasonlat” található. Ez a hasonlat teszi őket elképzelhetővé, gyönyörködtető nyelvi képpé. További példák tehát:

cékla-, bíbor-, bor-, bronz-, meggy-, láng-, rák-, réz-, róka-, rozsdá-, paprika-, pipacs-, téglá-, tűz-, vérvörös; – ezüst-, fal-, hab-, hattyú-, hó-, kréta-, ólom-, patyolat-, tejfehér; – alma-, dió-, fű-, haragos-, levél-, mérge-, olaj-, örök-, tenger-, türkiz-, üvegzöld; – acél-, azúr-, búza-, égszín-, ibolya-, király-, szilva-, tengerész-, türkizkék...

9. Szokatlan, a mai nyelvtudat számára többnyire érthetetlen előtag ad humoros jelleget néhány színnévnek. Tehát: bupikék, kupikék, pokolkék; bupilila; keserűsárga; delivörös (-veres), jajvörös; látatlan zöld, makrancos zöld...

10. a) A képsor és a szöveg önmagáért beszél. (Ha ismerik a dalokat, énekeljék el őket! Magnóról is elhangozhatnak.) A motivációra is könnyen rájönnek a gyerekek: A rózsza a magyar nép egyik legkedvesebb virága; önként kínálkozott, hogy a legény „a legkedvesebbet” a lányt is annak becézze, s fordítva is. A személynév is ily módon keletkezett, főleg utónévként kedvelt.

b) További kedveskedő szóképek: angyalom, babám (kölcsonös); galambom, gerlicém, gyémántom, gyöngyvirágom, madárkám, tubicám, violám (főleg lánynak).

c-d) Pl.: Hull a szilva; Ez a lábom, ez, ez, ez; Általmennék én a Tiszán...

11. Vétessük észre, hogy a szóképszerű népies megszólítások a népnyelvből, a népdalból bekerültek a szépirodalomba is, főleg azokba a művekbe, melyek a nép számára íródtak. Ilyen Petőfi János vitéze is.

A megszólítások Jancsi és Juliska szerelmét, egymás megbecsülését fejezik ki. Tehát: „Szívemnek gyöngybáza, lelkem lluskája”; „galambom”, „gerlicém”; „Jancsi lelkem”...

12. Ezzel a gyakorlattal a mindennapi becézésre térünk át. Szögezzük le a beceneveket a kölcsonös szeretet hozza létre; előfordul azonban, hogy bizonyos beszédhelyzetben korholást, rosszallást is kifejezünk velük. Ez a megróvó, gúnyos hanghordozásból is kiderül.

A leggyakoribbak: *angyalom, cicám, csillagom, kincsem, szivecském, tündérkém; te kis tücsök (prücsök)*... Köznapi szóképek!

13. A *nyelvi magatartás* csiszolása szemszögéből érdemes ennél a gyakorlatnál elidőznünk. A *durva, megbélyegző* elnevezések mindennaposak a gyerekek és a felnőttek körében egyaránt. Közismert, hogy egyes *állatok* – fontosabb negatív vonásuk révén – szinte *szimbólummá* váltak. (S ilyen rengeteg van!) Beszéd közben tehát nem a tulajdonságot olvassuk valakinek a fejére, hanem az illetőt *azonosítjuk* a tulajdonságot jelképező állattal. Pl. a *számár* azt jelenti: 'buta vagy' (esetleg: 'csökönyös vagy'); a *szarika*, hogy valaki lop...

14. Az *ifjúság nyelvében* találóan szellemes, sokszor azonban legkevésbé sem hízelgő *foglalkozásnévvel* illetik az egyes szakmákat.

A képek megfejtése: *pengetündér* (fodrászlány), *létrabuszár* (szobafestő), *barcstündér* (malteroslány); egyéb: *dézsatündér* (mosogatólány), *krémestündér* (cukrászlány), *katódbuszár* (villanyszerelő), *pamacsfüü* (szobafestő), *bütyöktaszigáló* (asztalos), *bélfaragó* (hentes), *konyhamalac* (szakács). –

Legkevésbé sem az a feladatunk, hogy ezeket megtanítsuk; csupán az, hogy megvizsgáljuk a bennük levő *szóképet*, s megvitassuk, hízelgő vagy sértő-e ilyeneket valakire ráaggatni.

15. A mindennapi tevékenységből és szóhasználatból ismert, ezért könnyen elképzelhető *szóképek*. A tanulók *mutasák be*, mekkora mennyiséget jelentenek!

16. A megfejtéshez: *disznóláb* (sonka), *ember* (csizmadia), *báromlábú szék, kutya*.

17. A „becézés” *indítéka* a „szépítés” (eufemizmus), az enyhítés. Feladatunk: a tanulóktól ismert szavak megvitatása. Ilyenek lehetnek: *bunkó, cövek, csülök, dugó, fa, fenyő, fogpiszkáló, fúró, gyökér, gyufa, horog, jegenye, kampó, karó, kereszt, léc, lőcs, mudli, piszkafa, szalmabúzó, szálka, szigony, szög stb.* – Hogy mi a *képszerű* bennük? Az eredeti (alap-) jelentéssel jelölt tárgyak többé-kevésbé hasonlítanak az *1-es alakjára*.

18. A *cipő* elnevezése szellemes, játékos, humoros. A *csuka* szó arra utal, hogy a cipő orra, eleje hal (csuka) formájú; a többi szó a *mozgás- és hangképzetet* idézi fel kitűnően (*surran, toppan, csattog*). Ugyanez nem mondható pl. az ilyenfajta szavakra: *naszti, nácó (nadrág), szerkél, szerelés (ruha), guba (pénz), pilács (villany), tökfedő (sapka)*. – Az ifjúság- (diák-) nyelvi szavak esetében tehát fő feladatunk az *izlésnevelés*: a válogatás, a döntési képesség fejlesztése.

A 19–20. gyakorlattal *irodalmi képek* tudatos, tehát *nyelvi megközelítésű* feltejtésére, megértésére és „élvezetére” tanítjuk a gyermeket. *Fekete István* természetleírásaiban lépten-nyomon ilyenekre bukkan az olvasó. Az idézet *szóképei* is *névátvitelből* származó *megszemélyesítések*, ill. *metaforák*. Tehát: *A... párák fölszálltak; eléje álltak; a derengés bamuja szitált; kantározta már a virradat csikóit; lebukott a hold; most lett legmélyebb és leghalkabb az éjszaka; mintha most ringatta volna magát álomba a sötétség*.

Az *Áprily*-vers csodálatos lírai allegória. Ezt a fogalmat sem ismerik tanulóink, azt azonban világosan megértik, hogy az őszi színekben pompázó erdőt a *vadászat képeivel* jeleníti meg a költő. Íme a kulcsmondatok:

Én azt mondom: Vér. Vérfoltos vadon.

Elbullt a Nyár a nagy vadászaton.

A költő tehát *megszemélyesíti* a természetet. Az őszt, helyesebben: a *nyarat megsebzett vadhoz* hasonlítja (ill. azzal azonosítja), mely menekülése közben véresre festi a bozótot; csaholó kopók üldözik...

A nyelvi képek felfejtését a tanulókra bizzuk, még akkor is, ha látszólag „összetörök” a vers szépségét. Kell a műhelymunka – éppen az ilyenfajta költemények megértéséhez! De utána állítsuk vissza a lírai hangulatot, esetleg a vers újraolvasásával, miközben őszi hangulatú *zene* hallatszik magnóról vagy lemezzel.

C fejezet. Az előzőekben főként konkrét tartalmú főnevekkel és könnyen elképzelhető tulajdonságot jelölő melléknevekkel foglalkoztunk; most cselekvéseket vizsgálunk, elsősorban *igéket*, s azok összehasonlításával próbáljuk a *többjelentést* újabb szemszögből megvilágítani.

21. A kép elemzése és a szöveg magyarázata már világosan mutatja, hogy a *ráken* igének van egy „*valóságos*” cselekvéshez fűződő jelentése, a másik viszont már gondolatban megalkotott, elvont, átvitt értelmű jelentés. Ugyanaz a nyelvi törvény érvényesül, mint a *zebra* vagy a *korsó* esetében: ugyancsak a hasonlóság alapján „*vittük át*” az egyik cselekvés nevét a másikra. – A továbbiakban ezt gyakoroljuk, ill. ilyenfajta nyelvi alakulatokat vizsgálunk.

22. Valóságos jelentés

Esik az eső (a hó).
.....
A kertet bekerítették.
.....

elvont jelentés. Pl.

.....
Lenyelte a sértést.
.....
Megmosták a fejét (= megszidták),
mert elkésett.

23. Ez a gyakorlat is mutatja, hogy *egy-egy igének* bizonyos szókapcsolatokban mennyi *jelentésárnyalata* alakulhat ki. Tehát: *a gyerek jár* = „megy tud menni”; – további értelmezések: nem áll, működik; pontos; áll, nem működik; működik; nem közlekedik; barangol az erdőben; dolgozik; tanul, táncol; csinosan öltözködik; valami rosszat akar elvetni; fecseg, szajkaskodik; csen, lop; gyorsan dolgozik, ügyes; gyors gondolkodású; előfizetője az újságnak; esteledik; a próba sikerült; tetszését keresi, tetteivel vagy szavaival segíti; önálló, sok baj éri sorozatosan; elvisel, végigszenved valamit.

b) Pl.: *Áll az utcán* – *áll az óra*; *mackójával játszik* – *zongorán játszik*; a *madár fűtyül* – *fűtyül* a jó szóra; *búzza* a kocsit – hasznot *búz*; *nyílik* az ajtó – a térről több utca *nyílik*; kutyát *vezet* – *vezet* a bajnokságban; *telik* a kád – *telik* az idejéből.

24. A kifejtést a tanulókra bizzuk. Pl. Sokat fecseg, beszédes; fukar; hirtelen haragú – fukar, gyűjtő ember; gyáva, gyámoltalan. (Valószínűleg a *kereplő* fogalmát is meg kell magyarázni: „Kis falapjaival csattogó, forgatható nyeles eszköz.” Falun madarak riasztására és népi játékoknál használták. Ha akad belőle, bemutatjuk.)

25. Itt a *színesztéziára* találunk példákat. Ezt a fogalmat is csak a középiskolában ismerik meg a gyerekek.

a) Legjobb, ha néhányat bemutatnak – élethelyzet felidézésével. Pl. valaki *meleg hangú* köszönetet mond; *csípős megjegyzést* tesz...

b) Pl.: *bideg víz* – szín; *édes tészta* – illat; *szűrő tövis* – tekintet, *könnyű csomag* – példa; *éles kés* – fütty...

7. lecke

Itt a legnagyobb nyelvi egységben a *szövegben* vizsgáljuk a „*többértelműséget*”. Elsősorban tréfás, humoros példákat választottunk. Sőt – s ez talán szentségtörésként hat! – olyanokat is, melyek tankönyvben nemigen „nyernek polgárjogot”. Mégis szükség van rájuk, ez az élet követelménye. Nagyon sok gyerekünkben hiányzik a *természetes humorérzék*, a nyelvi intelligencia; csak sokára „esik le a húszfilléres”, ha egyáltalán „leesik”. (Persze, ha megfelelő légkört tudunk teremteni – s ezt sugallja anya-

gunk! – gyorsabban „esik le”. Egyébként mindenkinek akad olyan ismerőse a felnőtt körében, akit néha valami szellemességgel szeretne „megcirógatni”, de az csak „egyenes adásban” fog fel mindent, s halálisan megsértődik.) Következésképp: Sok gyereket *meg kell tanítani a humor megértésére*, majd élvezetére.

1. A megfejtés megtalálható a mesében; a gyerekek általában ismerik. Tehát: Az asszony mos rá; a tiszta ruha tisztesség. – Négy pénzt a fiára költ; ez olyan, mintha sárba dobná, mert sosem látja. – Harminckét fogából már csak tizenkettő maradt. – A bakkecskék az urak; tőlük kell pénzt „fejni”. – Addig senkinek el ne mondja a kérdések magyarázatát, míg pénzt nem kínálnak érte; a pénzen a király arcképe volt.

2. A jól ismert latin szöveg – *Ibis redibis nunquam peribis in bellum* – „kétarcúsága” csak ebben a kissé suta fordításban érzékelhető.

Értelmezése: *Elmész, visszajössz, sose pusztulsz (el) a háborúban.*

Elmész, visszajössz sose, (el)pusztulsz a háborúban.

Az ókori jósdák szerepéről egyébként a gyerekek már hallottak egyet s mászt a történelmi órákon.

3. Miért *kigyónyelvű*? A kigyónak kétágú a nyelve, így szimbóluma a kétértelmű beszédnek. – Az idézet a régi nyelvkönyvek kedvelt példája; hadd játsszanak vele a mi gyerekeink is! Tehát:

A királynét meggyilkolni nem szabad félnetek, jó lesz, ha mindnyájan beleegyeznek, én magam nem ellenzem,

A királynét meggyilkolni nem szabad, félnetek jó lesz, ha mindnyájan beleegyeznek, én magam nem, ellenzem.

A tanácsot úgy érthették tehát, ahogy akarták. Az érsek fedve volt. (Ha van egyáltalán hitele az egész történetnek!)

4. Csak a beszédhelyzet, ill. a beszéd folyamat ismeretében lennének egyértelműek; az *esik, üveg, óra, fa, gyors* szavak ugyanis több jelentésűek.

5. Ige tárgyraggal; múlt idejű igealak.

6. A tanulók hanglejtéssel, arcjátékkal, érzékeltetik a különbséget. Így tudatosodik bennük – amit tapasztalatból amúgyis tudnak –, hogy ugyanazokkal a szavakkal, egyazon szöveggel *mást-mást* fejezhetünk ki, ha *a beszédkísérő jeleket* (a metakommunikációt) *megváltoztatjuk*: a jelen esetben *dicshírt és rosszhírt*.

7. A feladat hasonló. A járókelők *ugyanazt állítják* – csak más-más nyelvi formában –, de *szépitenek* is. (Eufemizmus)

8. Gyakori fogalmazási hiba. A tömörségre törekvés itt sorozatos *kétértelműsége* okoz. Több szereplő esetében pontosan meg kell neveznünk, ki mit csinál. Javítva: „A bég új lóra kap, és vezérünknek ront. Iszonyú csapással kettészeli a magyar paripa fejét. Vezérünk azonban levágja a törököt, még mielőtt paripája összeroskadt volna.” – „Gurul a labda. A bírósíp. A labda abban a pillanatban a hatodikosok kapujába röpül.”

B) fejezet

9. A válasz mindig meglepetés annak, aki csak *a megszokott jelentésre* gondol. *Megfejtések*: Forgácsot. – Mert a part nem fut a nyúlak. – A közepéig, onnan már kifelé. – Amikor a kutya beleharap. – Amikor kidugja fejét az ablakon. – Tarkán. – Pénzért. – A fültétől a farkáig. – Egy sem, mert már kész a kocsi. – Vizes kő.

10. Érdekessége: a pásztoreMBER *sajátos gondolkodásmódja* és az annak megfelelő „*képes beszéd*”. Nem is érti meg sem a tudós Nekemiás, sem az urak, csupán a fürge gondolkodású király, aki ismeri a nép eszejárását. – A varjútészekből ugyan

nem került elő a király lova, de a fa tetejéről messzire lehetett látni. A pásztor is így gondolta.

11. Átvitt értelműek. (Balról jobbra olvasva:) Bajban van; munkában van, szorgalmas; heves, mérges természetű; kedveli a bort; Ne sietess; lusták; elálmosodott; hunyni, aludni megy; békés helyen; inkább ad, mint kap; a bortól.

12–13. Sok gyerekünk még *Fekete István* ragyogó humorát is nehezen fogja föl, mert nem tud „a sorok között”, „a szavak mögött” olvasni. Az első részletben a *szerepcseré* okozza a humoros feszültséget: nem a szék sajjott, hanem a kisfiú feneké, mivel alaposan elnásópágotlák. A második epizódban a „kiheverted magad” *több jelentésű* igében rejlik a humor forrása.

14. A *Móka* király csavaros észjárását bizonyára hamar kiismerik a tanulók, s megtalálják az ún. kulcsmondásokat is. Tehát: „*En a földbe.*” – „...*van egy tehenyem, oda való.*” (Itt tisztáznunk kell, hogy akkoriban rangot jelentett, ha egy parasztember tehozamáról híres svájci tehenet tartott gazdaságában.) – „...*csak akkor ugat, ha szükség.*” – Hívjuk fel a gyerekek figyelmét a következő szemléletes kifejezésekre, szóképekre is: „*ráfeküdt eszével a székely*”, „*szúrta meg megint az öreg.*”

15. Mindennapos jelenségek. A szójáték, a célzatosság, többértelműség, képtelenség, humor teszi őket meghökkenetően szellemessé. Persze mindig a körülményektől és a szenvedő alanytól függ, *kacagást* vagy *sértődést* váltanak-e ki.

Ha magyarázzuk a nyelvi képet, „széttörjük”; néha azonban szükséges kifejténünk. Az első példában: „*Olyan kövér vagy, hogy csak a körorvos, azaz: az orvos körben járva ... tud megvizsgálni.*” Szellemes túlzás. A tanulók egyéb példáit (rengeteg forog közhasználatban!) alaposan meg kell rostálnunk!

16. Szellemes gondolatok szelles nyelvi formában. A velős mondások, az *aforizmák* frappáns *tömörséggel, képszerűen*, a szavak többértelműségére vagy hasonló hangzására épülő *szójátékkal* tárnak elénk meghökkenítő igazságokat, tapasztalatokat.

Az első példa meghökkenítő szójáték a *kutya* szó két jelentésével: A *kutya* az ember barátja, de mi lesz, ha az embernek *kutya természetű* barátja van. (Először tehát állatot, másodszor embert jelent.)

A második is remek szójáték: A legmegbízhatóbb emberről kiderült, hogy *tolvaj*.

17. A *vickekben* a *félreérthetőség, a kétértelműség* a humor forrása. A parasztember nyilván arra gondolt, ha *ökrös igára* van szüksége a tanítónak, öneki szóljon; ha *tinók húzta szekérre*, tehát könnyebb munkára, a fia áll rendelkezésére. A tömör nyelvi forma azonban – az ösztönösen is *nyelvbottlást* kereső nyelvi tudatnak – más értelmezést sugall. Az utóbbi azon is alapszik, hogy az emberek elég gyakran titulálták egymást *ökröknek, tinónak*. Erre utal egy *közmondás* is: *Tanulj tinó, ökör lesz belőled!*

A többi vicc is félreérthetőségen, kétértelműségen alapul.

18. A *jelek* többsége ugyancsak *több értelmű*. A tanulók rengeteg rögtönzött ötlettel bizonyítják be. Pl.: a *pirulás* a zavar, a sértődöttség, a tiltakozás, az izgalom jele egyaránt; a *taps* a türelmetlenségé, a tetszése, a biztatásé, a vezénylése stb.

Általában *szükségtelen magyaráznunk azt, ami magától értetődő*, ha a megértés lelovasható a gyerekek arcáról. A gyakorlatok teljes egészükben nem végezhetők el az órán; sokszor elegendő ha csupán *néhány elemüket* oldjuk meg. Ha a tanuló érdekesnek találja a nyelvi anyagot és a problémát, otthon *önszántából* folytatni fogja. S ez már a nagyfokú *kötődés* jele...

